

HETÉNYI ZSUZSA: СДВИГИ. УЗОРЫ ПРОЗЫ НАБОКОВА A nabokovi próza mintázatai

Az oroszul és angolul alkotó Vladimir Nabokov írásait kivételes tudatossággal komponálta, nagy műgonddal szőtte motívumhálóját. Telített szemantikájú szövegeinek ideális olvasója Carl R. Proffer szerint az, aki jól tudja Nabokov mindhárom nyelvét, nagyszerű nyomkereső és rejtvényfejtő, és éles a memóriája. Hetényi Zsuzsa, aki huszonöt éve foglalkozik Nabokov munkásságával, minden szempontból megtestesíti és képviseli ezt az olvasót. E negyedszázad alatt nemcsak számos tanulmányt publikált az íróról, hanem két monográfiát is írt a 20. századi irodalom kultikus alakjának alkotásmódszerűséről, emellett pedig három regényét, nyolc novelláját és néhány esszéjét is lefordította magyarra. Az első, 928 oldalas, *Nabokov regényösvényein* című monográfiája 2015-ben jelent meg. E munka különlegessége, hogy az író 1925 és 1977 között írt összes regényét értelmezi, még hozzá keletkezésük sorrendjében. Erre pedig a rendkívül kiterjedt nemzetközi szakirodalomban nem találunk példát.

Hetényi Zsuzsa második Nabokov-monográfiája már orosz nyelvű. A könyv huszonkét tanulmányt tartalmaz, amelyeket korábbi, közel hetven, különböző nyelvű cikke alapján írt meg oroszul. A címben szereplő 'szdvig' szó elmozdulást, váltást, eltolást, geológiai szakszóként pedig csuszamlást, vetődést jelent. A szerkezeti hasadások – épp úgy, ahogy a geológiai deformációkban – a szövegben korábban rejtve maradt rétegeket tárnak fel, feszültséget tartanak fenn. Nabokov és értelmezője, Hetényi felfogásában a normától, elvárásoktól való eltérés, a határhelyzetek lehetőséget adnak a dolgok más nézőpontból való szemléletére. A játékelv, az automatizmusok leküzdése, a különössé tevés a szüzsétől kezdve az alakformáláson, motívumszövésen, narráción át a nyelvig a nabokovi próza minden szintjét áthatják. Ahogy a szójátékos alcím (Uzori prozi Nabokova) is jelzi, a monográfia ezeket a mintázatokat vizsgálja.

A könyv négy különböző fókuszú tematikus részből áll, azokat pedig egymással belsőleg összefüggő megközelítésmódban tárgyalta fejezetek alkotják. Az *Erotextus* című első rész írásai az erotikumról és az eksztázisról való gondolkodás köré szerveződnek. Az 1955-ös megjelenése után világszerte botrányt kiváltó *Lolita* és a későbbi nagy teljesítmény, az *Ada* kapcsán szó esik a pedofiliáról, vérfertőzésről és a pornográfia vádjáról is. Hetényi Zsuzsa szerint Nabokov nem a köznapi erotikumot írja le, mert világában Erosz és Logosz, szexuális és tex-

tuális öröm és gyönyör szorosan összekapcsolódnak. E jellegzetesség fogalmi megragadására Hetényi saját terminust alkot, a szinkretikus erotextust. Nabokov világában az eksztázis, Hetényi szerint, kitüntetett szerepet kap, mert csak ez képes feloldani az én határait, kiszabadítani a realitás fogságából, és létrehozni a kapcsolatot a túlnani világgal. Három eksztatikus állapotot különít el a nabokovi szövegekben: a testi szerelmet, a halál közelségének átélését és az alkotást.

A Nabokov-kutatás egyik axiómája, hogy a nabokovi motívumok poligenezisűek, azaz képei egyszerre mozgósíthatnak sokféle kulturális kódrendszert, különböző kultúrkörökhöz köthető forrásokat. A kutató rendkívül következetesen alkalmazza a mitopoétikai elemzést: a második részben például *A Luzsin-védelem* dantei utalásainak számos mozzanatra kiterjedő, széles körű feltárására vállalkozik lenyűgözően nagy műveltséganyagot, gnosztikus, ezoterikus, szabadkőműves beavatási motívumokat kapcsol be az elemzésbe.

A fordíthatóság kérdésével, valamint a fonetikai játékkal, a hangok és a betűformák szemantikai telítettségének vizsgálatával foglalkozik *A próza mintázatai* című rész. Nabokov a szöveg legapróbb vizuális-grafikai egységét is képes szemantizálni. Ebben szerepet játszik Nabokov színesztétikus képessége és többnyelvűsége is. Nabokov tudatosan keverte a nyelveket, feldarabolta a szavakat, és a kapott egységeket összekeverve alkotott új, hibrid szavakat, sőt hibrid nyelvet. (Ezt a hibridizálást érzékelteti a könyv címe, Nabokov nevében a latin és cirill betűk vegyítése.) Külön említést érdemelnek Nabokov fordításai, különösen az önfordítások és az erről szóló elméleti írásai. A magát háromnyelvűnek (orosz, angol, francia) valló Nabokov oroszul írt regényeinek többségét egyedül vagy társfordítóval ültette át angolra, s e munka során vált igazán kétnyelvű íróvá, míg angolul írott művei közül csak a *Lolita* orosz változatát készítette el maga. Nabokov az angolra fordítás során nagyon gyakran új szövegvariánst hozott létre. Ezért fia úgy rendelkezett, hogy a harmadik nyelvre fordítások mindig az angol nyelvű szöveg alapján készüljenek, mert azok későbbi változatok. Hetényi Zsuzsa kutatói és fordítói tapasztalata alapján formabontó módon azt javasolja, hogy a Nabokov-fordító mindkét írói változattal dolgozzon párhuzamosan, és mindig a magasabbban poetizált megoldást vegye figyelembe.

A tükröződés alakzata kulcsfontosságú a Nabokov-életműben, ennek egyik sajátos változata a hatás- és kapcsolattörténet, illetve a tipológiai párhuzamok keresése. A *Tükröződések* című negyedik rész olyan művészeti jelenségekkel, poétikai formákkal és alkotói stratégiákkal foglalkozik, amelyek Nabokov művei mellett Mihail Lermontov, Andrej Belij, Borisz Paszternak, Viktor Sklovszkij és Danyiil Harmsz alkotásaiban is fellelhetők. A fejezet nyitó írása Nabokov Lermontov-értelmezését mutatja be. Nabokov fordította angolra a *Korunk hőseit*, valamint több Lermontov-verset. Hetényi kiemeli Lermontov *Álom* című versének szerepét, annak vershelyzete és a halált különleges formában bemutató hármas álom víziójából megalkotja az álomhalál fogalmát. Ennek koncepciója ugyan

érintkezik a kétértésnek és a túlnani világnak a Nabokov szakirodalomból jól ismert gondolatával, annyiban azonban eltér ezektől Hetényi szerint, hogy nem bináris oppozícióként kezelendő, hanem egy bonyolultabb szerkezet, amelyből több irányban indulhat el a metafizikai kérdésekről való gondolkodás. Ez az álomspirál vagy többszintes narrációs szerkezet számos Nabokov-mű alapvető konstrukciós elve lett. E rész fejezetei számos érdekes megfigyelést tartalmaznak a nabokovi próza és a kortárs orosz szimbolista, posztszimbolista és avantgárd irodalom kapcsolatáról.

Ahogy a *Nabokov regényösvényein*, úgy a *Szdvigi* is termékeny párbeszédet kezdeményez a nemzetközi Nabokov-kutatással. Hetényi Zsuzsa munkája jól illeszkedik annak meghatározó irányvonalaihoz, használja jól bejáratott és kidolgozott metanyelvét, ugyanakkor nagyon is egyedi módon, saját értelmezői nyelv kialakításának igényével teszi mindezt. Ez pedig egyszerre képes érzékelteni a Nabokov-szövegek olvasásának élvezetét, örvényszerű varázslatát (hiszen ne feledjük, hogy Nabokov szerint a művészet működési alapelve és hatásmechanizmusa a bővülés, az elvarázslás bonyolult játéka), és a folytonosan, minden szövegmozzanatban jelentést kereső, nagy tárgyi tudást és intellektuális munkát igénylő értelmezői élvezetet.

(Zsuzsa Hetényi: *Сдвиги. Узоры прозы Набокова*. [Sdvigi. Uzori prozi Nabokova]. Boston–St. Petersburg: Academic Studies Press–Bibliorossica, 2022, 459 o., ISBN 9781644697591)

Kalafatics Zsuzsanna

főiskolai docens
Budapesti Gazdasági Egyetem